

КРАТКОТО ЖИТИЕ НА КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ В НОВО ОСВЕТЛЕНИЕ

Емил Георгиев

Краткото житие на Климент Охридски, известно и като Охридска легенда, е един важен и интересен литературно-исторически паметник на нашето Средновековие. Наред с Пространното житие на Климент, написано от Теофилакт Охридски, наричан и Български, то рисува образа на великия деец, един от създателите на българската и славянска писменост и на Златния век на българската култура и литература от IX—X в.

Написано е през първите десетилетия на XIII в. от охридския архиепископ Димитър Хоматиан (роден около 1165 г., починал след 1234 г.). По произход той е грък, но се изявява като български църковен деец и литературното му дело се включва, ако не изцяло, то в голямата си част в българската литературна история. Дълго време той е хартофилакс на Българската архиепископия в Охрид. В 1216 г. е избран за неин архиепископ.

Димитър Хоматиан е бил образован духовник, авторитетен канонист и сърчен писател. Чрез своето книжовно дело той се стреми да се доближи до своето паство и до местната традиция, както и да защити Българската архиепископия в Охрид от посегателства и разпокъсване.

Краткото житие на Климент Охридски, което той написва, е познато в две версии: гръцка и старобългарска. И двете ще са от времето на автора. Навярно той е написал най-напред Житието на гръцки, а после се е погрижил то да бъде преведено на старобългарски. Гръцкият наслов гласи: „Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ (κἔ' ἰουλίου) μνήμη τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν ἀρχιεράρχου καὶ θαυματουργοῦ Κλήμεντος, ἐπισκόπου Βουλγαρίας, τοῦ ἐν τῇ Ἀχρίδι.“ Старобългарският текст е омасловен: „Мѣсьць юліе, КЗ' днь. Памѣть прѣподобнаго ѡтца нашего, архіереа Христова и чюдотворца Кланмента епископа бѣлгарска, нже въ Охридѣ.“ Най-старият препис на гръцкия текст, Григоровичев, е от XIII—XIV в. (в Библ. „Ленин“, бивш Румянцев музей в Москва). Издаден е от Григорович.¹ Друг препис издава Шафарик (с латински превод).² Житието е обнародвано още от Билбасов и Баласчев.³ Йорд. Иванов намира старобългарски текст в пролог на Зографския манастир. Публикува го ус-

¹ В. И. Григорович. Изыскания о славянских апостолах, произведенные в странах Европейской Турции, Журнал Министерства народного просвещения. 1847. Ч. LIII.

² P. J. Šafařík. Památky hláolského písemnictví, v Praze, 1853. с. LVII—LIX.

³ В. А. Бильбасов. Кирилл и Мефодий. Ч. II. С.-Петербург, 1871, с. 301—306 (руски превод на с. 372—375); Г. Баласчев. Климент, епископ словенски, и Службата му по стар словенски превод. С., 1898, с. КГ'—Л'.

поредно с гръцкия текст, издаден от Шафарик.⁴ Дуйчев, Милев и др. публикуваха новобългарски превод на Житието.⁵

Авторът на Житието бе дълго време неизвестен. Г. Баласчев изказва предположение, че негов автор ще да е някой от охридските архиепископи — Димитър Хоматиан или Григорий. Изхождайки от намерения от него старобългарски текст, Йорд. Иванов установи, че автор на Житието е Димитър Хоматиан. Старобългарският текст въвежда след заглавието поднаслов или увод, който гласи: (стих) „Клнмента чѣтъ пастирьъ бѣлгарскѣн, нже добръ оупасъ Хрнствова стадо, прѣнде къ желаемому, въ КЗ' Клнментъ ѿ житенскыхъ прѣнде.“ Началото на това подзаглавие или увод представя акростих на Димитър Хоматиан: „Клѣмента тѣмѣ, ποιμενάρχης Βουλγάρων, Δημῆτριος“; „Клнмента чтоу пастирьъ бѣлгарскы Днмнтрне“.

След като дълго време авторството на Димитър Хоматиан се смяташе за установено, в ново време акад. Ив. Снегаров се усъмни в него и го отрече. Според Снегаров стихът-поднаслов в старобългарския текст е въведен от славянския преписвач (той не се намира в гръцкия текст); думите „пастирьъ бѣлгарскы“ в акростиха „Клнмента чѣтъ пастирьъ бѣлгарскѣн“ се отнасяли за Климент, а не за автора на Житието.⁶

Тезата на Снегаров не е достатъчно обоснована. Ако думите „пастирьъ бѣлгарскѣн“ се отнасяха за Климент, трябваше да гласят „пастирьъ бѣлгарскаго“, т. е. трябваше да се съгласуват с „Клнмента“; тъй, както гласят като номинативна форма-подлог, те се отнасят за автора на Житието и трябва да смятаме, че възхождат към автора на приведения акростих. Друг аргумент, който говори срещу мнението на Ив. Снегаров, виждаме в това, че Димитър Хоматиан се изявява като автор с титула си „пастирьъ бѣлгарски“ или „пастирьъ на бѣлгарите“ („Клнмента чтоу пастирьъ бѣлгарскы Днмнтрне“; „Клѣмента тѣмѣ, ποιμενάρχης Βουλγάρων, Δημῆτριος“). Същия титул срещаме в едно четиристишие на Хоматиан, изписано върху сребърна рамка на Христова малка икона. Четиристишието гласи:

Κόσμος κοσμητήτορ τοῦ κόσμου σὺς εἰκόνας
Ἐκ Δημητρίου ποιμενάρχου Βουλγάρων
Σὺ δὲ βράβευσον τῷ κατ' εἰκόνα κόσμον
Δύσμορφον αἰσχος τῶν παθῶν μου καθάρας.

(„Украсата на иконата ти, о украсителю на света, е от Димитрия, архипастирь на бѣлгарите. Ти пък ме възнагради според украсата, като очистиш грозния позор на страстите ми.“⁷)

Хоматиан написва за Климент канон и житие, след като проучва живота и дейността му по книжовни трудове и неписани легенди. Негов основен извор е било Пространното житие на светеца, написано от Теофил-лакт Охридски или Български (архиепископствувал в Охрид след 1084 до 1108 г.). Връзката между двете жития е очевидна. Хоматиан дори поменава Житието на своя предшественик като извор за живота и дейността на своя герой: „... ὡς ἡ κατ' αὐτοῦ διεξοδικῶς ἱστορία διέξεισιν“ („накоже ѿ ннхъ пи-

⁴ Йорд. Иванов. Български старини из Македония. С., 1931. с. 316—321.

⁵ Ив. Дуйчев. Стара българска литература. Ч. II. С., 1944. с. 260—265; А. л. Милев. Жития на св. Климент Охридски. С., 1961. с. 127—131.

⁶ I. v. S n e g a r o v. Les sources sur la vie et l'activité de Clément d'Ochrida, Byzantinobulgarica, I, Sofia, 1962. с. 93 и сл.

⁷ Вж. четиристишието у Йорд. Иванов. Български старини из Македония. с. 35.

санѣ происхожденно кажеѣ.⁸⁾ Използувайки Пространното житие, Хоматиан си е поставил за цел да напише кратко житие и се е отказал от богатия исторически материал за изграждането както на славянската църква и славянската книжовна школа в Моравия и за преминаването на Кирило-Методиевите ученици в България, така и от богатата орнаментика в Теофилактовия разказ. Вместо интересните исторически подробности в Житието са влезли някои агиографски шаблони. Агиографският шаблон умъртвява образа на бележития исторически деец, но го врежда по-здравно в редицата на църковните светци. А тъкмо това е било нужно на Хоматиан за оная тенденция, която е искал да вложи в Житието.

Пишейки своето Житие, Димитър Хоматиан най-напред, подобно на своя предшественик Теофилакт Охридски или Български, се е стремил да се доближи до своето паство и до местната традиция. Култът към Климент, популярен в Охридската област, му е давал възможност да продължи българската традиция, възприета от Теофилакт, към която местното население несъмнено е било чувствително и която е характерна изобщо за Охрид. Изгражда образа на Климент като образ на български светител. Още първото изречение на Житието изтъква светеца като „светилник на България“ и като българин: „Този велик наш отец и светилник на България бил по род от европейските мизи, които народът обикновено знае и като българи“ (*Οὗτος ὁ μέγας πατὴρ ἡμῶν καὶ τῆς Βουλγαρίας φωστὴρ τὸ μὲν γένος εἶλκεν ἐκ τῶν Εὐρωπαϊῶν Μυσῶν, οὗς καὶ Βουλγάρους ὁ πολλὸς οἶδεν ἄνθρωπος*). Обръщайки се към местното население, охридският книжовник не е можел да не зачете неговите народностни възжеления и неговия народностен духовен мир.

Но не само желанието да се доближи до своето паство и до местната традиция е било причина Димитър Хоматиан да се обърне към образа и подвизите на Климент. Зад възсъздадените образ и подвизи прозира и една много по-голяма амбиция на писателя. Житието, както и другите писания на Хоматиан възникват в периода преди обновяването на Българската патриаршия от Иван Асен II, която била обновена по времето, когато Хоматиан умира. И охридският архиепископ е провеждал със своите писания тенденцията за възвеличаване на Охридската архиепископия с оглед тя да се наложи като всебългарски ръководен орган на църковния и духовен живот.

Тая тенденция е изисквала от автора на Краткото житие на Климент още по-голяма прослава на безсмъртния охридски деец, основоположник на Охридската архиепископия, от прославата му, дадена в неговото Пространно житие от Теофилакт Охридски или Български. И тъй като възсъздадените от Теофилакт исторически събития и подвизи на Климент в негово време са били твърде отдалечени за читателите, той е можел да отпусне юздите на фантазията си и да увеличи славата на Климент особено като светец, тъй както някога житийните автори са увеличили славата на древните календарни светци.

Така според него великият славянски просветител Методий бил назначен от папа Адриан за архиепископ не само на Моравия, но и на България, а самият Климент бил поставен от Методий за епископ на целия Илирик и на българския народ, който владеел страната: „След като . . . Методий бил поставен за архиепископ на Моравия и България от същия този папа, тогава и Климент

⁸ Цитирам Житието по изданието на Йорд. Иванов, Български старини из Македония, с. 316—321, вж. там, с. 318.

бил издигнат на епископски престол, като бил поставен от Методий за епископ на целия Илирик и на българския народ, който владее страната.⁹

Дори покръстването на Борис и неговия син Михаил, т. е. Симеон, се отдава на Климент. В Житието четем: „Той обновил с банята на кръщението техни (т. е. на българите) княз Борис и след него сина му Михаил, който и пръв се нарекъл цар на българите, и ги убедил да управляват според християнския обичай.“¹⁰

Житиеписецът отдава на Климент познатите му каменни стълбове в Ксифалония, на които се е четял надпис „за преминаването и приобщаването на рода към Христа“¹¹. В същност тия стълбове са по-ранни от времето на покръстването, което е станало около 20 години преди идването на Климент в Охрид-Девол, и са били поставени от Борис.

Увлечен в апологията си на Климент, Хоматиан го прави създател на едно славянско писмо, „по-ясно от онова, което знаел премъдрият Кирил“:

Ἐσοφίσατο δὲ καὶ χαρακτήρας ἐτέρους γραμμάτων πρὸς τὸ σαφέστερον ἢ οὗς ἔξευρεν ὁ σοφὸς Κύριλλος.

Мѡдѣрствова же и върази нѣе словеснѣе явлениенѣше паче нх'же знааше премѡдрн Кѣрнлѣ.

Това съобщение на Климентовото житие особено привлече вниманието на славяноведите. Въз основа на него П. Йос. Шафарик създаде теорията, че Константин-Кирил създал глаголицата, а Климент — кирилицата. Тая теория получи доста голямо разпространение, особено у нас. Мнозинството учени обаче не я приеха.¹² Известието на Житието не се подкрепя от никаква друга историческа вест. Нещо повече. Срещу него говорят убедително доста и значителни факти. Например, ако приемем, че Климент е създал една нова азбука, именно кирилицата, как е можел да не знае това Черноризец Храбър, който е роботил или поне се е учил по това време и който, ако се съди по някои данни, е пишел не с глаголица, а с кирилица? Както е известно, Черноризец Храбър не знае за никаква друга азбука освен за Кириловата.

Но нещо още по-важно: ако Климент е измерил нова азбука, за която, както се мисли, се загатва в Краткото му житие, то Пространното му житие, което дава толкова подробности от неговата културна дейност, не би отминало такъв един крупен факт с мълчание.¹³

Възможно ли е още Климент, ученик на Кирил и Методий, съпътстващ братята от младини, свикналият с азбуката на славянските първоучители, хранещият висока почит към славянските равноапостоли Климент да е извършил замяната на глаголицата с нова азбука, с кирилицата? Несъмнено както

⁹ Цитирам по превода на Ал. Милев, пос. изд. Срв. гръцкия текст: „Ἐπεὶ... Μεθόδιος δὲ Μοράβου καὶ Βουλγαρίας ἀρχιεπίσκοπος παρ' αὐτοῦ δὴ τοῦ πάπα προβάλλεται, τηλικαῦτα καὶ Κλήμης εἰς τὸν ἐπισκοπὸν θρόνον ἀνάγεται, παντὸς τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τοῦ κρατοῦντος τῆς χώρας Βουλγαρικοῦ ἔθνους ὑπὸ Μεθοδίου ἐπίσκοπος καταστάς.“

¹⁰ „Τὸν ἀρχοντα δὲ τούτων Βορίσην τῇ τῆς παλιγγενεσίας ἀνακαινίσας λουτρῇ καὶ μετ' ἑκείνων τὸν ἑκείνων υἱὸν Μιχαήλ, ὃς καὶ πρῶτος βασιλεὺς ἀνηγγερεύθη Βουλγάρων καὶ πολιτευέσθαι τούτους πείσας κατὰ τὸ εἰδωμένον Χριστιανοῖς...“

¹¹ „Στήλας δὲ λίθινας ἐν τῇ Κεφαλῇνίᾳ ἔστιν ἰδεῖν ἄχρι καὶ εἰς τὸδε χρόνον σωζομένας, ἐν αἷς γραμματα ἐγχεκόλαπται, τὴν εἰς Χριστὸν παρὰ τοῦ ἔθνους προσέλευσιν καὶ οἰκείωσιν σημεῖον...“

¹² Между тях личат имената на Гильфрдинг, Викторов, Ягич (вж. у него — Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, 2 Aufl. Berlin, 1913, с. 120 и сл.), Лескин и др.

¹³ Срещу известието на Краткото житие Пространното житие, гл. XVIII, говори, че Климент само „τὰς βαθυτέρας τῶν γραφῶν ἀνεκάλυπτεν“ и занимавайки се с учителска дейност, един учел да чете, „τοὺς δὲ τὸν τῶν γραμμάτων νοῦν σαφελίζων“. — Вж. Пространното житие на Климент в изданието на Ал. Милев. С., 1955.

Климент, така и неговият сподвижник Наум са учели българите, българските славяни на Кириловата азбука, т. е. на глаголицата.

Но ако приемем, че Кириловият ученик Климент е попълнил гръцката азбука, употребявана в България, с букви от Кириловата глаголица, как тогава да обясним факта, че той е измислил нови Ж, А и пр., когато е можел да вземе наготово Кириловите? Защо е запазил само Кириловото Ш, докато всички други глаголически букви е преправял?

Най-сетне един важен довод в полза на мнението, че Климент не е създал на кирилицата, изтъква Ягич: ако Климент е заменил в Македония глаголицата с кирилицата, то как ще обясним факта, че тъкмо в тая област, която е била център на Климентовата дейност, са били писани през X и XI в. (а може би и през XII) толкова глаголически паметника, някои от които — и то най-важните от ония, които имаме — са стигнали и до нас?¹⁴

На същата тенденция служат и агиографските шаблони, за които стана дума. Като такива можем да определим съобщенията на житиеписеца, че неговият герой „дарявал на слепите зрение и на немите ясен говор“, „лекувал безушачи“, „изцелявал чрез допирание и молитва болни от треска“, „бил гонител на всяка друга болест“, дори „възкресил чрез молитвата си нечие дете“.¹⁵

Претенцията за ръководен орган на Охридската архиепископия в българския църковен и духовен живот изобщо е изразена и недвусмислено в текста на Житието. Един пасаж от него говори, че Климент станал „в о д а ч н а ц е л и я м и з и й с к и н а р о д“¹⁶. Не значи ли това, че и „наследниците“ му на охридския епископски, респ. архиепископски престол, са „водачи на целия мизийски народ“?

В съгласие с изтъкнатата тенденция Хоматиан величае българите, на които иска да стане духовен водач, за да ги спечели на своя страна. След като в старо време те били изселени от Александър Македонски към Северния океан и Мъртво море, в по-ново време преминали „със страшна войска“ Дунава и завзели широка територия: Панония и Далмация, Тракия и Илирик и голяма част от Македония и Тесалия.

Целият живот на Климент е свързан с българския народ.

Той развива своята дейност сред него. В Житието се съобщава: „Понеже целият български народ още не бил посветен в кръщение и имал варварска дивост, той довел всички до богопознание със своите боговдъхновени поучения и превърнал грубостта на мисълта им в благородство на правите, внушавайки им справедлив и разумен живот.“¹⁷ Отбелязахме, че той се изтъква като покръстител на Борис и неговия син. От особено значение за нашата теза е определението му като ръководител на ц е л и я български народ. Житиеписецът говори: „След това той ръководил ц е л и я народ като един човек, водейки го не с насилие, а доброволно по тесния и стръмен път към Христа.“¹⁸ Ц е л и я т народ е бил увлечен както от магическата сила „на неговите мъдри слова“, така и от неговата чудотворна сила: „Те били привлечани не само от

¹⁴ Вж. V. Jagić. Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, с. 124.

¹⁵ „Τυφλοὶς γὰρ καὶ ἀλόγιος τὸ βλέπειν καὶ τρανῶς φητέγχεσθαι ἔχαριζετο, δαιμονώντας ἰάσατο, περὶ τοὺς δὲ ἐπαφῆς καὶ εὐχῆς ἐθεράπευε καὶ παντὸς ἄλλου νοσήματος φυγαδεύτης ὢν ἐτοιμάτατος, ὅταν καὶ παῖδά τινος διὰ προσευχῆς ἀνέστησεν.“

¹⁶ „Γόητρός παντὶ τῷ Μυσῶν εἶναι.“

¹⁷ „Ἐπεὶ δὲ τὸ Βουλγάρων ἔθνος οὕτω πᾶν ἐπερῳήσατο τῷ βαπτίσματι καὶ θηριώδην εἶχε βαρβαρικὴν, τοὺς θεσπυστάς αὐτοῦ διδασκὰς πάντας εἰς θεογνωσίαν ἐφωταγώγησε καὶ τὸ τῆς γνώμης ἀτίθαστον εἰς χρηστότητα μεταβρέβηκεν τρόπον, τὸν εὐνομιώτατον καὶ σώφρονα τοῖς εἰσηγηόμενος βίον.“

¹⁸ „... Λοιπὸν τοῦ παντὸς ἔθνους ὡς ἑνὸς ἀνδρὸς κατεκράτασαν, οὐκ ἀναγκαστῶς ἀλλ' ἐκούσας ἄγων αὐτοὺς εἰς τὴν στενὴν καὶ ἀνάτην τὸν κατὰ Χριστὸν ὁδόν.“

магическата сила на неговите мъдри слова и съвети, но и от многото чудеса, които Христос извършвал чрез своя верен служител.¹⁹

За същата тенденция като център на българската духовна дейност се изтъква Македония, в която се е намирала дицезата на Хоматиан. Според автора великият славянски просветител Кирил превел Свещеното писание „на тукашния български диалект“²⁰.

По-рано за неотговарящите на действителността вести в Житието се говореше като за „грешки“ на неговия автор, поради които то се определяше за паметник без стойност като исторически извор.²¹ Сега става ясно, че не трябва да се говори за грешки, а за т е н д е н ц и я, на която са подчинени съобщенията на житиеписеца и която има своята немаловажна историческа стойност. Това не значи, че грешки в паметника няма. Така наследника на Борис на българския престол авторът нарича Михаил, като очевидно разбира под това име Симеон.

Колкото и да е бил образован, Хоматиан едва ли е знаел така добре българската история, че да говори за миналото на българския народ безпогрешно. Но от историческите грешки в Житието не могат да се правят никакви особени заключения, като това например, че образованият Хоматиан не можел да бъде негов автор. Трябва да отбележим, че и населението, което е слушало и чело написаното от него Климентово житие, вече не е знаело онези подробности, които са знаели Теофилактовите съвременници, и Хоматиан е могъл да си позволи и някои волности.

Съществуват ли други паметници, които потвърждават нашия анализ на Житието?

В началото на работата ни бе приведено едно четиристишие от Димитър Хоматиан върху рамка на Христова икона. Проф. Йорд. Иванов, който публикува четиристишието, предполага, че рамката е била подарена от Хоматиан за съборната черква „Св. София“ в Охрид. Подобни рамки се поставяли обикновено на темплото над царските врати. Когато „Св. София“ била обърната на джамия, иконата с рамката била поставена над царските врати на охридската черква „Св. Богородица — Св. Климент“, където се пази и откъдето нашият учен преписал надписа.

Стихотворният текст е тясно свързан с „подаръка“, който прави неговият автор. Подарената рамка ще бъде украса за иконата на Исус Христос, който от своя страна е украсител на света. Като такъв Исус Христос е обект на молитвата на поета: той иска от него възнаграждение според дадената украса. Средновековният човек дава дар на своето божество и очаква от него съответно възнаграждение. Възнаграждението за духовното лице няма материален характер. То е обърнато към аскетическия идеал на епохата: авторът иска като възмездие за своя дар да бъде очистен от страстите си. Те са за човека „грозен позор“. „Украсителят на света“ Исус Христос ще украси молителя, като го освободи от тоя позор. Очевидно стихотворението, което е определено за високо място в черквата, е могло да има наизидателно въздействие за паството, разбира се, в средновековен смисъл.

Но не само това.

В стихотворния текст се откроява назоваването на автора — Хоматиан — „архипастир на българите“ („*ποικηνόχως Βουλγάρων*“). Наистина Димитър

¹⁹ „Ἦγοντο γὰρ οὐ μόνον ταῖς τῶν αὐτοῦ σφῶν λόγων καὶ παραινάσεων ἰσχύϊν, ἀλλὰ καὶ τοῖς πολλοῖς θαύμασιν, ἃ Χριστὸς ἐπέταλαι διὰ τοῦ αὐτοῦ γνησίου θεράποντος.“

²⁰ „Πρὸς τὴν ἐνθάδε Βουλγάροις διαλεκτὸν.“

²¹ А. Лескин пише за разглежданата „леренда“: „Sie ist historisch wertlos“. — Altbulgarische Grammatik, Heidelberg, 1919; срв. от същия Zur Kritik der kürzeren Legende vom hl. Clemens. — Archiv für slavische Philologie, III, 1878, с. 79—83.

Хоматиан е имал задължението да „пасе“ своето българско стадо. Охридските архиепископи обичат да изтъкват, че са „архиепископи на българите“. Това им е давало по-голям блясък, било е опора и за претенциите им да ръководят българския духовен и църковен живот. А ако си припомним, че Димитър Хоматиан пише четиристишието си, когато Българската патриаршия още не е обновена от Иван Асен II, „дарът“ му ще е имал и по-друг смисъл. Поставен на най-видно място в Охридската катедрала, той е трябвало да изпълни не само обикновена назидателна роля, но и да се включи в общественно-политическия живот, като популяризира домогването на охридските архиепископи да установят властта си над цяла България.

Домогването на Димитър Хоматиан да постави цяла България и съседните земи, над които някога се е простирала властта на българските царе и българската патриаршия, под егидата на Охридската архиепископия, която той оглавява, явствува напълно от кореспонденцията му. На първо място тук излиза неговото писмо-протест до сръбския църковен деец и книжовник св. Сава, който основава в 1219 г. сръбската автокефална църква, като я отделя от българската. Тук Хоматиан напада остро и дори невъздържано Сава за неговото „разколническо дело“. Писмото, изпратено през май на 1220 г., е известно с наслова²² „За епархиите и онези, които извън своите граници ръкополагат или биват ръкополагани“²³. Димитър Хоматиан го надписва със следния адрес: „Димитър, по божия милост архиепископ на Първа Юстиниана и на цяла България . . . , до пречестния между монасите и сина на великия жупан на Сърбия господин Сава благодат от бога и мир и поздрав в св. дух.“²⁴ В адреса Хоматиан нарича себе си архиепископ на цяла България. Адресатът обаче не е назван архиепископ на Сърбия, за какъвто той вече се е обявил; за „архиепископа на цяла България“, т. е. за Хоматиан, Сава е само монах — „пречестен между монасите“.

Димитър Хоматиан, обладател на голям писателски дар, не започва изложението си с обвинение, с атака. В началото на писмото си той извежда образа на монаха Сава, който е оставил богатство и родина, за да заживее възвишен духовен живот на Атон заедно с тамошните изпостници, които еодат борба със сатаната. В това е било неговата слава — Сава се прочул надалеч със своя монашески живот.

Това е било по-рано. Честният монах по-късно се изменя. И Хоматиан използва цялото си красноречие, за да очертае живо промяната. „А какво се случи по-късно — говори той — не знаем какво да кажем. Отречена е славата и отхвърлено величието на гласовете, които се бяха понесли за тебе.“²⁵ Изпостникът Сава е оставил Атон и монашеските подвизи и се е върнал назад като онези, които променят пътя си и се обръщат към злото . . .

Хоматиан е обхванат от стихията на гнева и ненавистта, когато рисува образа на „разколника“. Той силно обвинение след обвинение срещу него.

Любовта към отечеството го е заробила и грабнала от твърдините на Света гора; той е отново в Сърбия; изпостникът се е превърнал в извършител и управител на земни работи; отхвърлил е всичко, което е зидал като монах; отдал се е на светската суета.

²² Св. Г. Острогорски. Писмо Димитрија Хоматијана св. Сави и одломак Хоматијановог писма патријарху Герману о Савином посвећењу. — Светосавски зборник, књ. 2, Извори, Београд, 1939, с. 91—113.

²³ „Περὶ ἐπαρχιῶν καὶ τῶν ὑπερὸς, καὶ χειροτονούντων, καὶ χειροτονουμένων.“

²⁴ „Δημιτρίος ἐλὲς Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας . . . τῷ τιμωτάτῳ ἐν μοναχοῖς καὶ υἱῷ τοῦ μεγάλου ζουπάνου Σερβίας, κυρῷ Σάββα, χάριν ἀπὸ Θεοῦ καὶ εὐρήνῃ καὶ τὸν ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι ἀσπασμὸν.“

²⁵ „Καὶ ὡς ὕστερον πῶς εἶπεν οὐκ ἔχομεν καλινψίδιαν ἦσεν ἡ ψήμη, καὶ τὸ περὶ τοῦ σοῦ μεγάλου τοῦ κηρύμματος ἀνεσκέβασεν.“

„Светската суета“, в която е заживял бившият монах, е нарисувана с цялата ѝ пищност; Сава се е впуснал в светските грижи и в светското славолюбие, започнал е да участва в пиршества, да яха коне „най-благородна порода“, да води със себе си много слуги, да се смесва в тълпата с разкошна и пъстра свита.

В тая суета се ражда желанието у Сава да заеме висш архиерейски пост: върнал се в отечеството си, прогласява се „величествено“ за архиерей на Сърбия.²⁶ Хоматиан съчетава по-нататък гнева си с аргументи, че прогласяването на Сава за архиепископ е незаконен акт. Главният му аргумент е положението, че Сърбия се намира в епархията на българския архиепископски престол; тя има епископ в Рас, когото ръкополага българският архиепископ.²⁷

Засилвайки своята атака, Хоматиан иска от Сава да отстъпи от заетия пост. Накрай стига и до заплаха — заплаха с отлъчване от църквата: „Ако останеш неотстъпно при своето дръзко дело и ако проявиш упоритост, презри това наше писмо, сам ще се изложиш на наказанието на канона . . . Ние ще те отлъчим от своята и живоначална Троица и ще те изключим от общността на верните като престъпник на заповедите на светите и божествени канони и като нарушител и смутител на църковния устав, който светите отци от начало са установили . . .“²⁸

Мисля, че усилията на Димитър Хоматиан да утвърди Охридската архиепископия като духовен център на цяла България и на принадлежащите към нея съседни земи са очевидни. Тези усилия намират възплъщение и в Краткото житие на Климент Охридски. Вести и тълкувания тук са насочени да възвеличат Охрид като център на българския духовен и църковен живот и да го издигнат като ръководен орган на всички българи. Тези усилия получават особена актуалност в навечерието на възстановяването на Българската патриаршия в Търново от Иван Асен II.

По писмото на Димитър Хоматиан до Сава, което е датирано, можем доста точно да установим времето, когато усилията на Хоматиан достигат своя апогей. Писмото е от май 1220 г. Около това време ще е писано и Краткото житие на Климент.

²⁶ „Επανήλθεν εις την πατρίδα, Σερβίας αρχιερεὺς μεγαλωστί κηρυττόμενος.“

²⁷ „Εἰ ὡς ἄνεις τὸ ἀνεπισκόπητον τὴν Σερβίαν ἐκκενουργήθης αρχιερεὺς, ἀλλ' εὐρίσκεις οὐδ' ἑλως ἀγνοῶν καθά δι καὶ τῶν ἀπάντων οὐδεὶς, ὡς ἡ Σερβία ὑπὸ τὴν ἐπαρχίαν τοῦ θρόνου τῆς Βουλγαρίας τελεῖ ἤτις δι Σερβία ἐπίσκοπον ἔλαχε τὸν Ῥάσου ἀρχιερεᾶ παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας χειροτονούμενον.“

²⁸ „Εἰ δὲ τοιμήτατι σοἰρξεις ἀμεταθέδως, καὶ τῆς ἰδίας μονοτονίας ἀνθέξῃ τῆς ἡμετέρας ταύτης καταφρονήσας γραφῆς, ὑπόδικον αὐτὸς σεαυτὸν ποιήσεις ἐπεξελεύσει κανονικῇ . . . ἀφορισμῷ ἀπὸ τῆς ἁγίας καὶ ζωαρχικῆς Τριάδος καθυποβάλλομέν σε, καὶ τῆς τῶν πιστῶν κοινωνίας ἐκκόπτομεν, ὡς παραβάτην τῆς τῶν ἱερῶν καὶ θείων κανόνων διαταγῆς καὶ ὡς τὴν ἐκκλησιαστικὴν καταστασιν, ἣν ἀρχήθεν οἱ ἄγιοι πατέρες ὥρισαντο, συνταράξαντα καὶ συνεχάντα . . .“